

## PAPER DETAILS

TITLE: TÜRKİYE'DE DİS POLİTİKANIN AVRUPALILASMA'SI

AUTHORS: Ufuk ALKAN

PAGES: 119-142

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1293>

**TÜRKİYE'DE DIŞ POLİTİKANIN AVRUPALILAŞMA'SI\*****Ufuk ALKAN\*\*****Özet**

*Bu makalenin amacı Türkiye'de dış politikanın Avrupalılaşma'sını değerlendirmektir. Makalenin ileri sürdüğü temel argüman Türk Dış Politikasının Avrupalılaşma'sında rasyonel faydacı bir yaklaşımın etkili olduğudur. Bu argüman doğrultusunda, Türkiye'de dış politikanın Avrupalılaşma'sı sürecinin Aralık 1999 Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'nin AB'ye adaylığının resmen ilan edilmesinin ardından ivme kazandığı ancak 3 Ekim 2005 tarihinde Birlik'e katılım müzakerelerinin başlamasının ardından Türkiye-AB ilişkilerinde yaşanan birtakım gelişmelerin sonucunda Avrupalılaşma sürecinin yavaşladığı ifade edilmektedir. Makalede, tam üyelik beklentisinin inandırıcılığının Türkiye açısından dış politikanın Avrupalılaşma'sını önemli ölçüde etkilediği sonucuna varılmaktadır.*

**Anahtar kelimeler:** Türkiye, Avrupalılaşma, Türk Dış Politikası

**THE EUROPEANIZATION OF FOREIGN POLICY IN TURKEY****Abstract**

*The aim of this article is to evaluate the Europeanization of foreign policy in Turkey. The main argument of the article is that rational instrumentality underlies the Europeanization of foreign policy in Turkey. It is stated in line with this argument that although the Europeanization of foreign policy in Turkey has gained impetus after the country's candidacy to the EU was declared at the December 1999 Helsinki European Council, the process of Europeanization has slowed down as a consequence of some developments that Turkey and the EU have experienced in their relations after accession negotiations started on 3 October 2005. The article concludes that the credibility of full membership to the EU is highly influential in the Europeanization of foreign policy in Turkey.*

**Keywords:** Turkey, Europeanization, Turkish Foreign Policy

\* Bu çalışma Marmara Üniversitesi Avrupa Birliği Enstitüsü AB Politikası ve Uluslararası İlişkiler Tezli Yüksek Lisans Programı kapsamında 1 Mart 2013 tarihinde savunulmuş ve oybirliği ile başarılı bulunmuş olan Türkiye'de Dış Politikanın Avrupalılaşma'sı: Türkiye-Yunanistan İlişkilerinde Ege Sorunu Örneği isimli yüksek lisans tezinin sadece bir bölümünün genel bir özetinden oluşmaktadır.

\*\* Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, e-posta: ufuk.alkan@yahoo.com.tr

## Giriş

Türk Dış Politikası (TDP) özellikle 10-12 Aralık 1999 tarihinde gerçekleştirilen Helsinki Zirvesi'nden sonraki dönemde önemli ölçüde Avrupalılaşmıştır. Türkiye için Avrupalılaşma Aralık 1999 Helsinki Zirvesi'nden sonraki dönemde gündeme gelmiştir çünkü Zirve'de Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne (AB) adaylığı resmen ilan edilmiştir. Adaylığının resmen ilan edilmesi ile birlikte Türkiye'nin tam üyelik beklentisi artmıştır. Diğer bir deyişle, AB'ye katılım Türkiye açısından inandırıcı bir hedef haline gelmiştir.

AB'ye tam üyelik hedefine ulaşmak için Türkiye öncelikle iç ve dış politik ve kurumsal yapılarını AB'nin politika ve kurumları ile uyumlu hale getirmektedir. Yani, Avrupalılaşmaktadır<sup>1</sup>. Dolayısıyla, bu makalenin amacı Türkiye'de dış politikanın Avrupalılaşma'sını ve bir hedef olarak AB'ye tam üyeliğin Türkiye açısından inandırıcılığının Avrupalılaşma sürecine etkisini rasyonel tercih kurumsalcılığının bakış açısından değerlendirmektir. Makalenin temel argümanı TDP'nin Avrupalılaşma'sında rasyonel faydacı bir yaklaşım etkili olduğundan Avrupalılaşma sürecinin tam üyelik beklentisinin arttığı dönemlerde ivme kazandığı ve beklentinin azaldığı dönemlerde ise yavaşladığı şeklindedir.

Türkiye'nin AB'ye katılım müzakerelerinin 3 Ekim 2005 tarihinde başlamasından hemen önce ve sonraki dönemde Türkiye-AB ilişkilerinde yaşanan birtakım gelişmeler Avrupalılaşma sürecini olumsuz etkilemiştir. Türkiye-AB ilişkilerini olumsuz etkileyen bu gelişmelerin sonucunda Türkiye için bir hedef olarak tam üyelik inandırıcılığını yitirdiğinden Avrupalılaşma süreci de yavaşlamıştır.

Makalede, ilk olarak, Aday Devlet olarak Türkiye'de dış politikanın Avrupalılaşma'sının teorik çerçevesi kısa ve öz bir şekilde sunulacaktır. Bunu takiben, Türkiye'de Aralık 1999 Helsinki Zirvesi sonrası dönemde dış politikanın Avrupalılaşma'sı 1998 yılından itibaren her yıl Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan İlerleme Raporlarına<sup>2</sup> atfen Türkiye'nin i) AB Ortak Dış ve Güvenlik

<sup>1</sup> Bu makalede Avrupalılaşma terimi Üye ve Aday Devletler'in kurumsal ve politik yapılarının AB'nin uluslararası ya da hükümetlerarası kurumsal ve politik yapıları ile giderek artan bir şekilde uyumlaştırılması süreci olarak tanımlanmaktadır. Bununla birlikte, Avrupalılaşma'ya atfedilen farklı anlamlar da mevcuttur. Bu konuda bkz.: Ladrech (1994); Börzel (1999); Olsen (2002); Radaelli (2003); Featherstone (2003).

<sup>2</sup> Avrupa Komisyonu Temmuz 1997'de ilan edilen Gündem 2000 gereğince Aday ve Potansiyel Aday Devletler için İlerleme Raporu hazırlamaya karar vermiştir. Avrupa Konseyi, başvuran devletlerin adaylığını ilan etmeden önce veya aday ülkelerle katılım müzakerelerinin başlamasına karar vermeden önce bu raporları dikkate alır. AB, Türkiye için hazırlanan İlerleme Raporlarının 1963 tarihli Türkiye-AB Ortaklık Anlaşmasının 28. maddesine dayandığını belirtmiştir (Avrupa Komisyonu, 1998: 4).

Politikası (ODGP) alanındaki AB deklarasyonlarına ve Konsey kararlarına uyumu; ii) idari yapılarını ODGP'nin idari yapısı ile uyumlu hale getirmeye yönelik çabaları; iii) AB norm ve kurallarını diğer uluslararası örgütlerde teşvik etmeye yönelik faaliyetleri ve iv) iyi komşuluk ilişkileri çerçevesinde başta Yunanistan ve Kıbrıs olmak üzere komşuları ile ilişkileri bağlamında değerlendirilecektir. Bunun yanında, 2005 sonrası dönemde Avrupalılaşma sürecinin yavaşlamasının nedenlerine değinilecektir. Bu çerçevede, makalenin vardığı sonuç bir hedef olarak tam üyelik beklentisinin inandırıcılığını yitirmesinin Türkiye'nin Avrupalılaşma sürecini olumsuz etkilediği şeklindedir. Bu yüzden, Türkiye-AB ilişkilerinin yeniden canlandırılması için tam üyelik beklentisinin inandırıcılığını artırmaya yönelik adımlar atılması gerekmektedir.

### 1. Dış Politika'nın Avrupalılaşma'sı ve Türkiye

Dış politika'nın Avrupalılaşma'sı ile genel olarak ODGP'nin ulusal dış politikalar üzerindeki etkisi incelenmektedir. Bu çerçevede, AB'nin ODGP alanındaki kural ve normlarının devletlerin ulusal çıkarlarını ve ulusal çıkarlarını elde etme biçimlerini ne derece ve hangi yönde etkilediği değerlendirilmektedir. Yani, söz konusu devletin ulusal çıkarlarının ne derece Avrupa çıkarlarına, Avrupa çıkarlarının da ne derece ulusal çıkarlara dönüştüğü açıklanmaktadır (Cebeci ve Aaltola, 2011: 29). Ayrıca, ulusal çıkarlara uluslararası arenada bireysel bir şekilde hareket ederek mi yoksa AB siyasi yapısı içerisinde kolektif bir şekilde hareket ederek mi ulaşılmaya çalışıldığı ve AB siyasi yapısı içerisinde kolektif bir şekilde hareket ediliyor ise bunun biçimi ve altında yatan nedenler<sup>3</sup> ele alınmaktadır.

ODGP, ulusal dış politikaları çeşitli şekillerde etkileyebilmektedir. Örneğin, tamamen Avrupalılaşmış bir dış politikada politik eylemin temeli AB'nin ODGP

---

Ortaklık Anlaşmasının 28. maddesinde şu ifadeye yer verilmektedir: “Anlaşma'nın işleyişi, Topluluğu kuran Antlaşma'dan doğan yükümlülüklerin tümünün Türkiye'ce üstlenebileceğini gösterdiğinde, Akit Taraflar, Türkiye'nin Topluluğa katılması olanağını incelerler”.

<sup>3</sup> Devletler, ulusal çıkarlarına AB'nin siyasi yapısı içerisinde ulaşmayı tercih ettiklerinde bunu çeşitli şekillerde yapabilirler. İlk olarak, Türkiye örneğinde olduğu gibi ulusal dış politikalarını ODGP ile uyumlu hale getirebilirler. Buna “politika yakınsaması (*policy convergence*)” denilmektedir (Wong, 2005: 142). Avrupalılaşma'nın diğer bir biçimi ise “ulusal yansıtma”dır (*national projection*) (Wong, 2005: 142). Ulusal yansıtma “ulusal fikir, tercih ve modellerin ulusal düzeyden uluslararası düzeye [AB düzeyine] yansıtılması” olarak tanımlanmaktadır (Wong, 2005: 142). Ayrıca, devletler, “AB olmadan fikir ve prosedürleri kendi aralarında transfer etmektedirler” ve buna “çapraz-yükleme (*cross-loading*)” denilmektedir (Hill ve Wong, 2011: 8). Ancak, çapraz yükleme, politika yakınsaması ya da ulusal yansıtma kadar yaygın değildir. Avrupalılaşma'nın altında yatan nedenler konusunda ise devletlerin Avrupalılaşma'ya yönelik yaklaşımlarının ağırlıklı olarak rasyonel-çıkarıcı mı yoksa sosyalleşme temelinde mi olduğu incelenmektedir.

alanındaki ortak tutumlarıdır; bu ortak tutumlar, üçüncü ülkeler ile sürdürülen ikili ilişkilere ya da iç politikaya ters düştüğünde dahi devam ettirilmektedir; ulusal çıkarlara öncelikle ODGP çerçevesinde ulaşılmaya çalışılmaktadır ve son olarak AB’nin kural ve normları ODGP dışındaki uluslararası faaliyetleri de şekillendirmektedir (Hill ve Wong, 2011: 5). Ayrıca, devletler, Avrupalılaşma’nın etkisi ile dış politikaya dair bürokratik yapılarını yeniden düzenleyebilirler. (Manners ve Whitman, 2000: 246; Michael Smith, 2000: 617). Bununla birlikte, Üye ve Aday Devlet dış politikalarının Avrupalılaşma’sında farklı dinamikler ön plana çıkmaktadır. Bu dinamikler daha çok sosyolojik kurumsalcılık ve rasyonel-tercih kurumsalcılığının önermelerine dayanmaktadır<sup>4</sup>.

Sosyolojik kurumsalcılığa göre dış politikanın Avrupalılaşma’sının temelinde sosyalleşme<sup>5</sup> vardır. Buna göre devletler, AB’nin kural ve normları ile sosyalleştikçe bu kural ve normları içselleştirirler (March ve Olsen, 2004: 5). Normların içselleştirilmesinin ardından bu kural ve normların devletler için meşruiyeti ve doğruluğu artar. Bu yüzden, devletlerin dış politika davranışları bu kural ve normlar çerçevesinde şekillenmeye başlamaktadır. Böylece, sosyalleşme ve sosyalleşme sonucunda AB’nin dış politikaya dair kural ve normlarının içselleştirilmesi dış politikanın Avrupalılaşma’sına yol açar. Yani, devletler, dış politika alanında yalnızca ulusal çıkarları bağlamında değil Avrupa çıkarları bağlamında düşünerek hareket etmeye başlarlar ve bu davranışlarının ödüllendirilmesini beklemezler. Diğer bir deyişle, fayda-maliyet hesapları ya da koşulluluk stratejisi Avrupalılaşma’nın altında yatan temel dinamik olmaz.

Bununla birlikte, sosyalleşmenin ortaya çıkabilmesi için birtakım koşulların varlığı gereklidir. Bu koşullardan bazıları şunlardır: i) kurumların istikrarlılığı; ii) dış politikaya yön veren aktörler arasında uzun süreli, sürekli ve yoğun bir irtibat ve iii) doğrudan siyasi baskıdan izolasyon (March ve Olsen, 2004: 22; Checkel, 2005: 811). Yani, AB’nin dış politikaya ilişkin kural ve normları ile sosyalleşebilmek ve bunları içselleştirebilmek için söz konusu kural ve normları temsil eden kurumların değişken olmaması gerekmektedir. Ayrıca, dış politikanın oluşturulması ve uygulanmasında belirli bir rol oynayan aktörlerin aralarındaki irtibatın süresinin çok

<sup>4</sup> Rasyonel tercih kurumsalcılığı ve sosyolojik kurumsalcılık, yeni kurumsalcılığın üç kuramından biridir. Yeni kurumsalcılığın diğer bir kuramı ise tarihsel kurumsalcılıktır. Özetle, rasyonel-tercih kurumsalcılığı “Avrupa entegrasyonunun yarattığı yeni fırsatlara ülke içi siyasi aktörlerin verdikleri yanıtlar” ile ilgilenirken sosyolojik kurumsalcılık “norm, değer ve kuralların AB’ye uyum sağlamadaki rollerini” açıklamaya çalışmaktadır (Bulmer, 2008: 5). Yeni kurumsalcılık hakkında daha fazla bilgi için bkz.: Hall ve Taylor (1996); March ve Olsen (1998).

<sup>5</sup> Bu çerçevede, sosyalleşme, “aktörleri, belirli bir topluluğun norm ve kurallarına yakınlaştırma süreci” olarak tanımlanmaktadır (Checkel, 2005: 804).

kısa olmaması, devamlı ve belli bir yoğunlukta olması önemlidir. Son olarak ise siyasi açıdan hassas konularda AB'nin kural ve normlarını benimsemek özellikle Avrupalılaşıma'nın maliyetleri beklenen faydalarından çok olduğunda zordur.

Bu durumda, Aday Devlet olarak Türkiye'nin AB'nin kural ve normları ile tamamen sosyalleşmesi beklenmemektedir. Çünkü Türkiye'nin AB'nin karar alma süreçlerine katılımı uzun süreli, sürekli ve yoğun olmadığı gibi TDP'deki bazı meseleler siyasi açıdan önemli ölçüde hassastır. Bunun yanında, AB kurumları istikrarlı olsa dahi Türkiye bu kurumlarda temsil edilmemektedir. Bu yüzden, sosyalleşmenin daha çok Üye Devletler'de dış politikanın Avrupalılaşıma'sını açıklamaya yönelik bir yaklaşım olduğu öne sürülebilir. Aday Devletler açısından ise rasyonel-tercih kurumsalcılığının önermeleri daha anlamlıdır.

Rasyonel-tercih kurumsalcılığına göre devletler faydalarını azami düzeye ulaştıracak şekilde hareket ettiklerinden rasyoneldirler (Aggestam, 2004: 86). Bu görüşe göre, rasyonel aktörler olarak devletler, ODGP çerçevesinde AB'nin kural ve normlarına, bu kural ve normlar ulusal çıkarlarına hizmet ettiği sürece uyum sağlarlar (Hill, 1998: 38). Diğer bir deyişle, AB'nin ODGP alanındaki kural ve normları devletler tarafından içselleştirilmemekte ve yalnızca rasyonel çıkarıcı bir yaklaşımla benimsenmektedir. Bu sebepten, AB'nin kendi kural ve normlarına devletlerin uyumunu teşvik etmesi gerekmektedir.

Bu yüzden, rasyonel tercih kurumsalcılığında koşulluluk stratejisinin Avrupalılaşıma'yı teşvik etme gücüne özellikle önem verilmektedir. Aday Devletler'in koşulluluk stratejisi ile Avrupalılaşıma'sına "dış teşvikler yoluyla Avrupalılaşıma" da denilmektedir (Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2004: 663). Kısacası, dış teşvikler ya da koşulluluk stratejisi yoluyla Avrupalılaşıma'nın temelinde katılım için AB tarafından öne sürülen şartların Aday Devletler tarafından karşılanması ve bunun karşılığında bu devletlerin ödüllendirilmesi fikri vardır (Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2004: 663). AB, devletlerin kendi kural ve normlarına uyumunu çeşitli şekillerde ödüllendirebilir ve teşvik edebilir. Örneğin; ticaret, işbirliği ya da ortaklık anlaşmaları aracılığıyla AB, söz konusu devlete yardımda bulunabilir ve/veya devlet ile arasında kurumsal bağ kurulabilir ya da tam üyelik yoluyla ilgili devlet AB'ye katılabilir (Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2004: 663).

Kısacası, koşulluluk stratejisi gereğince devletler, AB'nin ODGP alanındaki kural ve normlarına uyum sağlamanın maliyeti uyum sağlamanın karşılığında elde edilmesi beklenen faydaları aşmadığında bu kural ve normları kabul etmektedirler. Diğer bir deyişle, fayda-maliyet hesapları dış teşvikler yoluyla Avrupalılaşıma'nın önemli bir parçasıdır. Bu durumda, rasyonel-tercih kurumsalcılığına göre dış

politikanın Avrupalılaşma’sı, önemli ulusal çıkarların bireysel bir şekilde hareket etmek yerine AB siyasi yapısı içerisinde kolektif bir şekilde hareket ederek daha iyi bir şekilde elde edileceğinin devletler tarafından fark edilmesi üzerine ulusal dış politika uygulamalarının ve ulusal dış politikayı yönlendiren yapıların ODGP’nin kural ve normları ile uyumlaştırılmasına yönelik olarak değiştirilmesi şeklinde tanımlanabilir. Bu durumda, normların içselleştirilmesinden çok normlara uyum sağlanması dış politikanın Avrupalılaşma’sı için önemli hale gelmektedir.

Böylelikle, Aday Devlet olarak Türkiye’de dış politikanın Avrupalılaşma’sı da daha çok AB’nin koşulluluk stratejisi<sup>6</sup> ile şekillendiğinden tam üyelik beklentisinin inandırıcılığı Avrupalılaşma sürecinin gidişatını ve hızını önemli ölçüde etkilemektedir. Üye Devletler’de dış politikanın Avrupalılaşma’sı süreci daha çok aktör ve kurumların karşılıklı inşasına<sup>7</sup> dair konstrüktivist bir yaklaşıma dayandığından sosyalleşme ve sosyalleşmeye bağlı olarak AB’nin dış politikaya dair kural ve normlarının içselleştirilmesi Avrupalılaşma sürecinin temel dinamiğini oluşturmaktadır. Aday Devlet olarak Türkiye benzer bir süreci tecrübe etmediğinden AB Üye Devletleri’nin kendi çıkar ve tercihlerini AB düzeyine yansıtarak inşa ettikleri politik ve kurumsal yapıya tek taraflı olarak uyum sağlamak zorunda kalmaktadır (Checkel, 1998: 328; Gross, 2009: 16). Bu durumda tam üyelik beklentisinin inandırıcılığı ve ayrıca “AB’nin taleplerinin netliği”, “ödüllerin büyüklüğü ve hızı”, “veto odakları ve uyum sağlamanın maliyetleri” ile “destekleyici resmi kurumlar” gibi birtakım rasyonel çıkarıcı faktörler Avrupalılaşma sürecini etkilemektedir (Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2005: 12-16; Sedelmeier, 2011: 13).

Aday Devletler’de tam üyelik beklentisinin inandırıcılığı azaldıkça AB kural ve normlarına uyum sağlamanın beklenen maliyeti artmaktadır. Ayrıca, AB’nin politika gündemi, görev hiyerarşisi, zamanlama ve standartlar ile eşiklere dair talepleri yeterince net olmadığında Aday Devletler’in AB kural ve normlarına uyum sağlamaları zorlaşmaktadır (Grabbe, 2003: 319-322). Bunun yanında, Aday Devletler AB tarafından katılım için öne sürülen koşulları karşıladıktan sonra mutlaka ödüllendirileceklerine inandıklarında kural ve normları benimsemeleri kolaylaşmaktadır (Sedelmeier, 2011: 13). Avrupalılaşma’yı etkileyen diğer bir faktör de veto odaklarıdır. Avrupalılaşma’ya karşı çok sayıda veto odağı bulunduğu AB’nin kural ve normlarına uyum sağlamak daha zor ve maliyetli

<sup>6</sup> Koşulluluk stratejisi ve Aday Devletler’in Avrupalılaşma’sı hakkında bkz.: Grabbe (2003); Schimmelfennig ve Sedelmeier (2004); Aydın ve Açıkmeşe (2009).

<sup>7</sup> ODGP alanında aktör ve kurumların karşılıklı inşası AB Üye Devletler’i tarafından AB’nin dış politik ve kurumsal yapılarının oluşturulması ve daha sonra gelişen bu politik ve kurumsal yapılara aynı Üye Devletler’in uyum sağlaması anlamına gelmektedir.

hale gelmektedir (Börzel ve Risse, 2003: 64). Ayrıca, resmi kurumların Avrupalılaşma'yı desteklemesi süreci oldukça kolaylaştırmaktadır (Börzel ve Risse, 2003: 65). Son olarak, elde edilmesi beklenen ödülün büyüklüğü de Avrupalılaşma yönünde önemli bir itici güçtür. Nitekim daha büyük bir ödül olarak tam üyeliğin yardım ya da ortaklıktan daha etkili olduğu ifade edilmektedir (Schimmelfennig ve Sedelmeier, 2005: 13).

Türkiye'nin Avrupalılaşma sürecinden beklentisi de AB'ye tam üyeliktir. Bu amaca ulaşmak için Türkiye, Aralık 1999 Helsinki Zirvesi'nden sonraki dönemde ODGP alanındaki AB deklarasyonlarına ve Konsey kararlarına uyumunu artırmış, idari yapılarını ODGP'nin idari yapısı ile uyumlu hale getirmiş, AB norm ve kurallarını diğer uluslararası örgütlerde teşvik etmeye yönelik hareket etmiş ve iyi komşuluk ilişkileri bağlamında komşuları ile ilişkilerini iyileştirmeye çalışmıştır.

## **2. Aralık 1999 Helsinki Zirvesi Öncesi Dönemde Türkiye ve AB'nin Dış Politikaya Dair Meselelere Yaklaşımındaki Farklılıklar: Genel Bir Değerlendirme**

Aralık 1999 Helsinki Zirvesi öncesi dönemde TDP, AB'nin dış politik meselelere idealist yaklaşımına karşı oldukça realist bir duruş sergilemiştir. Ayrıca, bu dönemde Türkiye Avrupalılaşma'ya yeterli derecede teşvik edilmemiştir. Dolayısıyla, Türkiye için Avrupalılaşma'nın maliyetleri beklenen faydalarından daha fazla olmuştur. Özellikle, Türkiye'nin komşuları ile ilişkilerinde yaşadığı sorunlar ve Türkiye ve AB'nin bu sorunların çözümüne yaklaşımındaki farklılıklar, Türkiye'nin transatlantik ilişkileri ve Türkiye-AB ilişkilerinin olumsuz gidişatı Türkiye açısından Avrupalılaşma'yı zorlaştırmıştır.

Bu dönemde, Türkiye'nin komşularından gelen tehdit algısı TDP'nin en önemli gündeminden birini oluşturmuştur (Emerson ve Tocci, 2004: 10; Gözen, 2006: 3). Bu çerçevede, örneğin, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) 1995 yılında Yunanistan, Ege Denizi'nde karasularının genişliğini 6 milden 12 mile çıkardığı takdirde bunu savaş sebebi sayacağını ilan etmiştir. Ayrıca, iki ülke 1996 yılında Ege Denizi'ndeki Kardak Kayalıkları yüzünden savaşın eşiğine gelmiştir. 1998 yılında ise Türkiye, Suriye'nin, kendisine karşı yürütülen terörist faaliyetleri desteklemeye devam etmesi halinde askeri müdahalede bulunacağını belirtmiştir. Aynı dönem itibarıyla Ermenistan ile Türkiye arasındaki sınır da Dağlık Karabağ meselesi yüzünden 1993 yılından itibaren kapalıydı ve iki ülke arasında herhangi bir diplomatik ilişki bulunmuyordu.

Daha da önemlisi, aynı dönemde Türkiye ve AB'nin Ege sorunu ve Kıbrıs meselesi gibi temel dış politik meselelerin çözüme ulaştırılması konusundaki

tutumları oldukça farklı olmuştur. Nitekim Türkiye, Kıbrıs meselesinde statükoyu devam ettirmeyi tercih ederken AB, adanın yeniden birleşmesinden yana tavır sergilemiştir (Kazan, 2002: 57-58). Benzer şekilde, Ege sorunu da AB, konunun Uluslararası Adalet Divanı (UAD) aracılığıyla bir çözüme ulaştırılabileceğini ileri sürerken Türkiye sorunun temelde hukuki değil politik bir niteliği bulunduğunu ve bu yüzden müzakere yoluyla çözülmesi gerektiği görüşünü benimsemiştir (Kut, 2001: 266).

Türkiye’yi AB’den uzaklaştıran diğer bir konu ise güvenlik ve savunmaya ilişkin meselelerde Türkiye’nin Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) üzerinden Atlantik ittifakını Avrupalı bir savunma yaklaşımına tercih etmesinin o dönemde Fransa ve Almanya gibi Avrupalı ülkeler ile arasını açmış olmasıdır (Gözen, 2006: 3). Son olarak, 12 Aralık 1997 tarihinde gerçekleştirilen Lüksemburg Zirvesi’nde Kıbrıs’ın AB’ye resmen aday ilan edilmesine rağmen Türkiye’nin adaylığının ertelenmesi Türkiye-AB ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Öyle ki adaylığının ilan edilmemesine ve Kıbrıs’ın adaylığına karşı tepkisini göstermek için Türkiye, AB ile arasındaki siyasi işbirliğini ve eşgüdümü askıya alacağını ancak Ortaklık Anlaşması’nda öngörülen şekliyle Gümrük Birliği temelinde ekonomik ilişkilerini sürdüreceğini belirtmiştir (*Milliyet*, 1997). Bunun yanında, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ile entegrasyonunu artıracığını ifade etmiştir. Ayrıca, Türkiye tepki olarak 12 Mart 1998 tarihinde Londra’da gerçekleştirilen Avrupa Konferansı’na katılmamıştır. Çünkü Konferans’a katılım Yunanistan’ın etkisiyle Aralık 1997 Lüksemburg Zirvesi Başkanlık Sonuç Belgesinin 5. Paragrafında belirtilen şartlara bağlanmıştır<sup>8</sup>.

Ayrıca, Aralık 1997 Lüksemburg Zirvesi’nde Türkiye’nin AB’ye katılımı ilk kez açıkça, diğer şeylerin yanında, Türkiye için önemli dış politik meseleler olan Ege sorunu ve Kıbrıs meselesinin barışçıl çözümüne bağlanmıştır (Avrupa Konseyi, 1997: Par. 35). Bu yüzden, Türkiye’nin Yunanistan ve Kıbrıs ile ilişkilerini düzeltmesi AB’ye katılım için önemli hale gelmiştir. Bu ise Türkiye açısından AB’nin kural ve normlarına uyum sağlamanın maliyetini artırmıştır. Çünkü politik açıdan hassasiyeti olan bu iki konuda AB’nin taleplerini karşılamak Türkiye

<sup>8</sup> Başkanlık Sonuç Belgesinin 5. Paragrafında şu ifadeye yer verilmiştir: “Konferans Üyeleri, barış, güvenlik, iyi komşuluk, diğer ülkelerin egemenliğine saygı, Avrupa Birliği’nin ilkeleri, dış sınırların bütünlüğü ve ihlal edilemezliğine ve uluslararası hukukun ilkelerine ortak bağlılıkta bulunmalı ve toprak sorunlarının özellikle Lahey’deki Uluslararası Adalet Divanı yoluyla barışçıl çözümü ilkesine bağlılık göstermelidir. Bu ilkeleri kabul eden ve diğer bir Avrupa ülkesinin gerekli kriterleri yerine getirmesi halinde Avrupa Birliği’ne katılımına saygı gösteren ve Birlik’in geçmişin ayrışmaları ve zorluklarından arı bir Avrupa inşa etme amacını paylaşan ülkeler Konferans’a davet edilecektir” (Avrupa Konseyi, 1997: Par. 5).

içerisinde muhalefete neden olacaktır. Dolayısıyla, Türkiye'nin bu konuların barışçıl çözümüne yönelik adım atabilmesi için kendisi açısından tam üyelik beklentisinin inandırıcılığının artması gerekmiştir.

### **3. Aralık 1999 Helsinki Zirvesi Sonrası Dönemde Türkiye'de Dış Politikanın Avrupalaşması**

Türkiye'nin Avrupalaşma'sı Aralık 1999 Helsinki Zirvesi sonrası dönemde ivme kazanmıştır. Zirve'de Türkiye'nin AB'ye adaylığının resmen ilan edilmesi Türkiye için AB'ye tam üyeliği inandırıcı bir hedef haline getirmiştir<sup>9</sup>. Diğer bir deyişle, adaylığının ilan edilmesinin ardından Türkiye için Avrupalaşma'nın maliyetleri azalmış ve beklenen faydaları artmıştır. Türkiye'nin Avrupalaşma'sı sürecinin hız kazanmasının diğer bir nedeni de Aday Devletler tarafından Kopenhag siyasi kriterinin yeterince karşılanmasının katılım müzakerelerinin başlamasının ön koşulu olmasıdır (Avrupa Konseyi, 1997: Par. 25). Bu yüzden Türkiye 2001-2004 yılları arasında demokrasinin ilerletilmesine yönelik olarak birçok reform paketini kabul etmiştir<sup>10</sup>. Demokrasinin ilerletilmesi amacıyla yapılan bu reformlardan bazıları dış politikanın Avrupalaşma'sını kolaylaştırmıştır. Örneğin, özellikle MGK'nın sivilleşmesi TDP'nin oluşturulmasında daha sivil bir yaklaşımın etkili hale gelmesini sağlamıştır<sup>11</sup>.

Dış politika alanında Avrupalaşma açısından önemli gelişmelerden birisi TDP ile ODGP arasındaki uyumun bu dönemde artmış olmasıdır. Aslında, TDP ile ODGP'yi uyumlaştırmak üzere Türkiye-AB siyasi diyalogu 1995 yılında Ortaklık Konseyi'nin aldığı bir kararla başlatılmıştır. Ancak, siyasi diyalog Aralık 1999 Helsinki Zirvesi'nden sonra artmıştır. Siyasi diyalog gereği kıdemli memurlar

<sup>9</sup> Aralık 1997 Lüksemburg Zirvesi Başkanlık Sonuç Belgesi'ne Türkiye'nin sert tepkisi, o dönemde Türkiye'nin AB'ye katılımına karşı çıkan Almanya'da Türkiye'nin üyeliğine sıcak bakan sosyal demokrat Gerhard Schröder'in iktidara gelmesi, Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde yumuşama dönemine girilmesi, Kasım 1999'da İstanbul'da düzenlenen Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) toplantısında Amerika Birleşik Devletleri (ABD) Başkanı Bill Clinton'ın Türkiye'nin AB'ye katılımını destekleyici tavır sergilemesi Türkiye'nin Aralık 1999 Helsinki Zirvesi'nde adaylığının resmen ilan edilmesinde etkili olmuştur.

<sup>10</sup> İlk Anayasa değişiklikleri 2001 yılında ikinci değişiklikler ise 2004 yılında kabul edilmiştir. 2002 yılında üç uyum paketi kabul edilmiştir. 2003 ve 2004 yıllarında dört uyum paketi kabul edilmiştir. Bu paketler ile mahkeme öncesi gözaltı süreleri kısaltılmış, ölüm cezası kaldırılmış, siyasi partilerin kapatılması zorlaştırılmış, toplanma ve ifade özgürlükleri genişletilmiş, Milli Güvenlik Kurulu (MGK) sivilleştirilmiş, insan hakları ve azınlık haklarının durumu iyileştirilmiş ve cinsiyet eşitliği güçlendirilmiştir (Aydın-Düzgüt ve Keyman, 2004: 15). Katılım müzakerelerinin başlamasının ardından Avrupalaşma sürecinin yavaşlamasına rağmen 2007 ve 2010 yıllarında da bazı Anayasa değişiklikleri kabul edilmiştir.

<sup>11</sup> Bu konu hakkında bkz.: Özcan (2010).

ODGP’ye ilişkin konuları görüşmek üzere yılda iki kez Troyka düzeyinde - bakanlık düzeyi, siyasi müdürler (*political directors*) düzeyi ve Avrupa muhabirleri (*European correspondents*) düzeyi- bir araya gelmeye başlamıştır (Avrupa Komisyonu, 1998: 51). Ayrıca, dış politikaya dair meselelerde Türkiye ve AB uzman düzeyinde görüş alışverişinde bulunmaya başlamıştır (Avrupa Komisyonu, 1998: 51). AB, Aday Devletler ile ODGP’ye ilişkin konularda fikir alışverişinde bulunulabilen tek platform olması nedeniyle siyasi diyalogun devamına son derece önem vermektedir ve İlerleme Raporları’nda Türkiye ile siyasi diyalogun son yıllarda memnuniyet verici bir düzeyde devam ettiğini belirtmiştir (Avrupa Komisyonu, 2010: 95; 2011: 105). Ayrıca, Türkiye için 1998 yılında yayınlanan İlerleme Raporuna göre dış politikasının Avrupalılaşma’sı için:

Türkiye, dış politika yöneliminin Birlik’in dış ve güvenlik politikası ile uyumlu hale gelmesi ve gerekli idari yapıların geliştirilmesi için daha fazla çaba sarf etmelidir. Türkiye, özellikle, ulusal politika ve uygulamalarını AB’nin ortak tutumları ile uyumlu hale getirmeli, bu tutumları uluslararası mecralarda savunmalı ve tüm yaptırım ve kısıtlayıcı tedbirlerin düzgün bir şekilde uygulanmasını sağlamalıdır. Türkiye aynı zamanda bölgesinde, yani Balkanlarda, Kafkaslarda, Doğu Akdeniz’de ve Orta Doğu’da istikrar ve güvenliği teşvik etmelidir (Avrupa Komisyonu, 2004: 155).

Anlaşılabacağı üzere ilk olarak Türkiye’den ODGP alanındaki AB deklarasyonlarına ve Konsey kararlarına uyum sağlaması beklenmektedir. Nitekim 1999 yılından itibaren AB, Türkiye’nin ODGP’ye başarılı bir şekilde uyum sağladığını İlerleme Raporları aracılığıyla birçok kez belirtmiştir (Avrupa Komisyonu, 2009: 87; 2011: 105).

AB, özellikle Türkiye’nin terörizm ve suça karşı yürütülen uluslararası kampanyaya yönelik desteğini takdir etmiştir (Avrupa Komisyonu, 2002: 128; 2003: 124). Türkiye ile AB’nin bu konudaki tutumları önemli ölçüde uyumludur. Nitekim Türkiye, 2002 yılında “Terörizmin Finansmanının Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşme”yi ve 2003 yılında “Terörizmin Bastırılmasına Dair Avrupa Sözleşmesi”ni Değiştiren Protokolü onaylamıştır. Ayrıca, 2005 yılında “Nükleer Terörizmin Önlenmesine Dair Uluslararası Sözleşme”yi ve 2006 yılında “Avrupa Konseyi Terörizmin Önlenmesi Sözleşmesi”ni imzalamıştır. Bununla birlikte, AB’nin bu yöndeki çağrılarına rağmen Türkiye, Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) statüsünü henüz imzalamamıştır (Avrupa Komisyonu, 2004: 154; 2007: 75).

Türkiye ayrıca kitle imha silahlarının kullanımının yasaklanmasına dair çoğu rejime taraftır. Dolayısıyla, Türkiye ile AB’nin kitle imha silahlarının yayılmasının engellenmesine dair tutumları uyumludur (Avrupa Komisyonu, 2006: 72). Nitekim

Türkiye 1968 tarihli “Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması”nın ve Antlaşmanın ek protokolünün tarafıdır. Ayrıca, Türkiye ulusal silah kontrol sistemini AB’nin silah ihracatı kuralları ile giderek uyumlu hale getirmektedir (Avrupa Komisyonu, 2007: 75).

İkinci olarak, ODGP’ye uyumunu artırmak için Türkiye’nin gerekli idari yapıları oluşturması beklenmektedir. Bu bağlamda, AB işlerinde etkin bir eşgüdüm sağlamak üzere 2000 yılında AB Genel Sekreterliği kurulmuştur<sup>12</sup>. Ayrıca, AB, Dışişleri Bakanlığı’nın idari yapısının ODGP ile uyumlu olduğunu belirtmiştir (Avrupa Komisyonu, 2005: 127). Nitekim Dışişleri Bakanlığı, AB’nin ODGP konularında Aday Devletler ile iletişime geçtiği Ortak Muhabirler Ağı’na (*Associated Correspondents’ Network*) dâhildir (Avrupa Komisyonu, 2001: 90). Bunun yanında, siyasi diyalogu yürütmek için gerekli Troyka’da yer alan siyasi müdürlük görevi Bakanlık Avrupa İşleri Müsteşar Yardımcısı tarafından yerine getirilmektedir. Ayrıca, Dışişleri Bakanlığı’nda bir Avrupa muhabiri ve Avrupa muhabiri yardımcısı bulunmaktadır (Avrupa Komisyonu, 2005: 128).

Üçüncü olarak, dış politikanın Avrupalılaştırılması için Türkiye’nin AB’nin belirli dış politik meselelere dair tutumunu diğer uluslararası mecralarda savunması beklenmektedir. Bu bağlamda, Türkiye, birçok uluslararası kuruluşta siyasi işbirliğini, iktisadi kalkınmayı ve bölgesel istikrarı savunmaya yönelik olarak aktif bir şekilde faaliyette bulunmaktadır. AB’ye göre Türkiye’nin bu yönde en fazla faaliyette bulunduğu kuruluşlar Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Gelişmekte Olan 8 Ülke ve İslam Konferansı Örgütü’dür (Avrupa Komisyonu, 2003: 93; 2005: 128). Ayrıca, Türkiye; Bosna-Hersek, Makedonya, Demokratik Kongo Cumhuriyeti ve Kosova’daki AB polis ve hukukun üstünlüğü misyonlarına katkıda bulunmuştur (Avrupa Komisyonu, 2005: 128).

Son olarak, Türkiye’nin kendi bölgesinde istikrar ve güvenliği teşvik etmesi ve iyi komşuluk ilişkileri bağlamında komşuları ile ilişkilerini geliştirmesi gerekmektedir. Bu çerçevede, Türkiye, komşuları ile ilişkilerini karşılıklı güven temelinde iyileştirerek işbirliği alanlarını artırmaya çalışmaktadır.

Temmuz 1997’de ilan edilen Gündem 2000 ile Aday Devletler’in karşılması gereken bir koşul olarak getirilen iyi komşuluk ilişkileri<sup>13</sup> Türkiye’nin komşuları ile ilişkilerini düzeltmesinde önemli bir itici güç olmuştur (Avrupa Komisyonu, 2010:

<sup>12</sup> 2011 yılında AB Bakanlığı olmuştur.

<sup>13</sup> Gündem 2000’e göre “başvuran devletler kendileri arasındaki ya da üçüncü devletler ile aralarındaki sınır sorunlarını katılımdan önce çözmek için her türlü çabayı göstermelidir. Aksi takdirde, sorun Uluslararası Adalet Divanı’na havale edilmelidir” (Avrupa Komisyonu, 1997: 51).

95-96; 2011: 106). Bu bağlamda, AB, Türkiye ile Bulgaristan arasındaki sınır sorununun 1997 yılında iki tarafı şeklinde çözüme kavuşturulmuş olmasını örnek göstererek Türkiye'yi diğer komşuları ile de ilişkilerini geliştirmeye davet etmiştir (Avrupa Komisyonu, 1998: 51). Dolayısıyla Türkiye, Aralık 1999 Helsinki Zirvesi sonrası dönemde Suriye, Ermenistan, Irak, İran, Yunanistan ve Kıbrıs ile ilişkilerini düzeltme yönünde önemli adımlar atmıştır.

Bu çerçevede, örneğin, Türkiye-Suriye sınırındaki mayınlar temizlenmiş ve Suriye ile ekonomi, ticaret, turizm, havacılık ve denizcilik alanında işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır (Avrupa Komisyonu, 2001: 89; 2004: 153). Ayrıca, Suriye ile vizeler karşılıklı olarak 2009 yılında kaldırılmıştır. Hayata geçirilmemiş olsa da Ermenistan ile diplomatik ilişki kurulmasına ve ikili ilişkilerin geliştirilmesine yönelik olarak 2009 yılında iki Protokol imzalanmıştır (Terzi, 2010: 92). Irak için ise ABD'nin 2003 yılındaki müdahalesinden hemen önce Irak'a Komşu Ülkeler Girişimi başlatılmıştır. Bu girişim ile bölgesel güvenliği artırmak, iyi komşuluk ilişkileri geliştirmek ve sınır ötesi kaçakçılığın ve terörizme desteğin engellenmesi hususunda Irak'ın komşularının işbirliği yapması amaçlanmıştır. AB de Türkiye'nin bu girişiminden memnuniyet duymuştur (Avrupa Komisyonu, 2003: 93). Ayrıca, Türkiye 2005 yılında Irak siyasi parti temsilcilerine yönelik olarak seçim sistemleri ve demokratik kurumların düzgün bir şekilde işlemesi hakkında bir eğitim programı başlatmıştır (Avrupa Komisyonu, 2005: 129). İran ve nükleer enerji konusunda da Türkiye ve AB'nin tutumları uyumludur çünkü hem AB hem de Türkiye İran'ın barışçıl amaçlarla nükleer enerjiye sahip olabileceğini ifade etmektedir (Oğuzlu, 2008: 9). Bunun yanında, Türkiye, İran'ın 1968 tarihli Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşmasına taraf olmasına dair AB deklarasyonlarına da uyum sağlamıştır (Avrupa Komisyonu, 2004: 152).

Türkiye'nin özellikle Ege sorunu ve Kıbrıs meselesini çözmeye yönelik attığı adımlar dış politikanın Avrupalılaşma'sı açısından dikkate değerdir. Çünkü hem Yunanistan hem de Kıbrıs AB Üye Devleti'dir ve her iki ülke ile ilişkiler Türkiye-AB ilişkilerini doğrudan etkilemektedir. Nitekim Aralık 1997 Lüksemburg Zirvesi'nde Türkiye'nin AB'ye katılımı açıkça Ege sorunu ve Kıbrıs meselesinin barışçıl çözümüne bağlanmıştır (Avrupa Konseyi, 1997: Par. 35). Ayrıca, Ege sorunu ve Kıbrıs meselesinden Katılım Ortaklığı Belgelerinde Türkiye-AB siyasi diyalogunun devamı için önemli konular olarak bahsedilmektedir (Terzi, 2005: 114). Türkiye'nin 14 Nisan 1987 tarihinde tam üyelik için başvurmasına istinaden Avrupa Komisyonu'nun Türkiye'nin muhtemel üyeliği hakkında hazırladığı görüşte (*avis*) de Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi durumun yanı sıra Ege sorunu ve Kıbrıs meselesi katılım müzakerelerine hemen başlanmamasının nedeni olarak gösterilmiştir (Avrupa Komisyonu, 1989: Par. 7 ve Par. 9). Son olarak, Üye

Devlet olmaları nedeniyle AB kurumlarında temsil edildiklerinden Yunanistan ve Kıbrıs kendi çıkar ve tercihlerini AB düzeyine taşıyarak AB'nin koşulluluk stratejisini ulusal çıkar ve tercihleri doğrultusunda etkileyebilmektedir (Aksu, 2004: 106; Economides, 2005: 484).

Aralık 1999 Helsinki Zirvesi Başkanlık Sonuç Belgesinde Türkiye ve Yunanistan arasındaki ikili sorunlara değinilmesi ile Ege sorunu<sup>14</sup> Avrupalılaşmıştır. Böylece, Türkiye ve Yunanistan arasındaki ikili sorunlar Türkiye ve AB arasındaki sorunlar haline gelmiştir (Keridis, 2001: 18; Kotzias, 2009: 268). Bunun yanında, Ege sorunu, Türkiye ile AB arasında sürdürülen genişletilmiş siyasi diyalog kapsamında yer aldığından Türkiye'nin AB'ye katılımı için özellikle önemlidir (Avrupa Komisyonu, 2001: 13).

Bu yüzden, Türkiye'de Ege sorununun çözümüne yönelik olarak güçlü bir irade oluşmuştur. Bu bağlamda, 2001 yılından itibaren iki ülke arasında terörizm, örgütlü suç, uyuşturucu kaçakçılığı ve yasadışı göçle mücadele, kültür, çevre, akademik işbirliği, sınır kontrolleri, diplomatik misyonlar, ormancılık, bilim teknolojisi, iletişim ve iklim değişikliği konularında birçok işbirliği anlaşması imzalanmıştır. İşbirliğini ilerletmek için 2010 yılında Üst Düzey İşbirliği Konseyi kurulmuştur (Yunanistan Dışişleri Bakanlığı, 2010). Bunun yanında, Ege sorununun çözümüne yönelik olarak iki ülke arasında 2002 yılında istikşafı temaslar başlatılmıştır<sup>15</sup>. Ayrıca, iki ülke Ekim 2000'den itibaren birtakım Güven Artırıcı Önlemleri kabul etmiştir<sup>16</sup>. Avrupalılaşma'nın etkisiyle iki ülke arasındaki gerginlikler önemli

<sup>14</sup> Ege sorunu hakkında bkz.: Toluner (2000); Gündüz (2001). Zirve Başkanlık Sonuç Belgesi'nde sınır sorunları ile ilgili şu ifadeye yer verilmiştir: "Avrupa Konseyi, şimdi 13 aday devleti tek bir çerçevede içeren katılım sürecinin kapsayıcı mahiyetini yeniden teyit eder. Aday devletler, üyelik sürecine eşit bir temelde katılmaktadırlar. Avrupa Birliği'nin Antlaşmalarda ifade edilen değerlerini ve amaçlarını paylaşmalıdırlar. Bu bakımdan, Avrupa Konseyi, anlaşmazlıkların BM Şartı'na uygun olarak barışçı yoldan çözülmesi ilkesini vurgular ve aday devletleri süregiden sınır anlaşmazlıklarını ve ilgili diğer meseleleri çözmek için her türlü gayreti göstermeye davet eder. Bunda başarılı olunamadığı takdirde, anlaşmazlığı makul bir süre içinde Uluslararası Adalet Divanı'na götürmelidirler. Avrupa Konseyi, süregiden anlaşmazlıklara ilişkin durumu, özellikle üyelik süreci üzerindeki yansımalarıyla ilgili olarak ve en geç 2004 yılı sonuna kadar Uluslararası Adalet Divanı yoluyla çözüme bağlanmalarını teşvik etmek amacıyla gözden geçirecektir. Ayrıca, Avrupa Konseyi, Kopenhag'da belirlenmiş olan siyasi kriterlere uyumun üyelik müzakerelerinin açılması için ön şart olduğunu ve tüm Kopenhag kriterlerine uyumun AB'ye üye olarak katılımın temelini oluşturduğunu hatırlatır" (Avrupa Konseyi, 1999: Par.4).

<sup>15</sup> Bu temasların 55. turu Eylül 2013'te İstanbul'da gerçekleşmiştir.

<sup>16</sup> Bu önlemler ile iyi komşuluk ilişkilerini geliştirmeye ve iki ülke arasındaki gerginlikleri azaltmaya yönelik olarak Ege Denizi açık sularında gerçekleştirilecek askeri tatbikatların sayısını, büyüklüğünü ve kapsamını azaltmaya, bir sonraki yılın tatbikatları hakkında iki ülkenin birbirini bilgilendirmesine, Ege Denizi'nde silahsız uçmaya, Dışişleri Bakanlıkları arasında doğrudan bir telefon hattı kurmaya, Meriç nehri boyunca mayınların temizlenmesine ve karşılıklı olarak askeri akademi ve hastane personeli

ölçüde azalmış ve siyasi irtibatlar artmıştır. Örneğin, 2001 yılında Türkiye, Ege Denizi'nde yapmayı planladığı bir sismolojik araştırmayı iptal etmiştir (Tsarouhas, 2009: 52). Ayrıca, dönemin Yunanistan Başbakanı Yorgo Papandreu 19 Ocak 2000 tarihinde 38 yıl aradan sonra Ankara'ya resmi ziyarette bulunan ilk Yunanistan Başbakanı olmuştur (*Milliyet*, 2000). Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan da 6 Mayıs 2004 tarihinde 16 yıl aradan sonra Atina'ya resmi ziyarette bulunan ilk Türkiye Başbakanı olmuştur.

Türkiye-Yunanistan ilişkilerinin Aralık 1999 Helsinki Zirvesi'nde Avrupalılaşma'sı iki ülke arasında Zirve'den önce başlamış olan uzlaşma sürecine yeni bir boyut kazandırmıştır<sup>17</sup>. Avrupalılaşma sayesinde her iki ülke de uzlaşmadan yana tercihini ülke içi muhalefete karşı gerekçelendirebilmiştir (Öniş ve Yılmaz, 2008: 130). Diğer bir deyişle, AB, her iki ülke için de ülke içi muhalefete karşı savunulabilecek argümanlar sunmuştur. Örneğin, Türkiye için Ege sorununun barışçı bir şekilde çözülmesi çerçevesinde Yunanistan ile ilişkilerin iyileştirilmesinin AB'ye katılım hedefi ile doğrudan ilgili olması ülke içi muhalefete karşı Türkiye'nin konumunu güçlendirmiştir. Yani, AB'ye tam üyelik beklentisi Türkiye açısından Yunanistan ile ilişkilerini düzeltme yönünde önemli bir itici güç olmuştur.

Benzer şekilde, Türkiye, Kıbrıs meselesinin barışçıl çözümüne yönelik de önemli adımlar atmıştır. AB'nin Aralık 1999 Helsinki Zirvesi'nde adanın yeniden birleşmesinin Kıbrıs'ın tam üyeliği için ön koşul olmadığını açıklaması ile Kıbrıs meselesi Avrupalılaşmıştır<sup>18</sup> (Aybet, 2009: 151; Avrupa Konseyi, 1999: Par. 9.b.). Yani, AB için önemi arttığından Kıbrıs meselesi artık Türkiye ile AB arasındaki bir konu haline gelmiştir. Ayrıca, Türkiye ile AB arasında sürdürülen genişletilmiş siyasi diyalog kapsamında yer alması Kıbrıs meselesinin Türkiye'nin AB'ye katılımı için önemini artırmıştır (Avrupa Komisyonu, 2001: 13).

Bu durumda, Türkiye, Birleşmiş Milletler (BM) Genel Sekreteri Kofi Annan tarafından ilk kez Kasım 2002'de sunulan ve birtakım değişiklikler geçirdikten sonra 24 Nisan 2004'te Kıbrıslı Rumlar ve Kıbrıslı Türkler tarafından referandumda oylanan Annan Planı'nı<sup>19</sup> desteklemiştir. Bununla birlikte, Annan Planı Kıbrıslı

değişimi yapılmasına karar verilmiştir (Tsakonas, 2001: 165-166; Avrupa Komisyonu, 2001: 31; 2003: 53).

<sup>17</sup> İki ülke arasındaki uzlaşma süreci Aralık 1999 Helsinki Zirvesi'nden önce Türkiye Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in 24 Mayıs 1999 tarihinde mevkidaşı Yorgo Papandreu'ya yazdığı bir mektupla ikili işbirliği yapmayı teklif etmesi ve Yunanistan Dışişleri Bakanı'nın bu teklife 25 Haziran 1999 tarihinde olumlu karşılık vermesi ile başlamıştır.

<sup>18</sup> Kıbrıs meselesi ve AB hakkında bkz.: Diez (2002)

<sup>19</sup> Annan Planı ile Kıbrıs'ın bağımsız ve federal bir devlet olarak yeniden birleşmesi öngörülmekte idi.

Rumlar tarafından reddedilmiştir. Ancak, Kıbrıs, adanın yeniden birleşmesi tam üyelik için bir ön koşul olmadığından ve katılım müzakereleri zaten Aralık 2002’de tamamlanmış olduğundan Mayıs 2004’te Birlik’e katılmıştır<sup>20</sup>.

Kıbrıs’ın katılmasının ardından AB, Türkiye’nin Gümrük Birliği’ni Kıbrıs dâhil tüm yeni Üye Devletler’e uygulamasını istemiştir. Başlangıçta Türkiye Mayıs 2004’te Gümrük Birliği’ni Kıbrıs hariç tüm yeni Üye Devletler’e genişlettiğini açıklamıştır. Ancak, Ekim 2004’te Türkiye kararını Kıbrıs’ı da kapsayacak şekilde genişletmiştir. Böylelikle, AB, Türkiye’nin Gümrük Birliği’ni Kıbrıs dâhil yeni Üye Devletlere uygulama kararını takdir etmiştir<sup>21</sup> (Avrupa Konseyi, 2004: Par. 19).

Türkiye’nin Ege sorunu ve Kıbrıs meselesine dair tutumunu değiştirmesi TDP açısından çok önemli bir dönüm noktasıdır çünkü her iki konu da siyasi açıdan oldukça hassastır. Zira Ege sorunu uzun yıllar boyunca doğrudan ülkenin toprak bütünlüğü ve egemenliği ile ilişkilendirilmiştir. Kıbrıs meselesi ise uzun yıllardır milli bir dava olarak görülmüştür (Zucconi, 2009: 29).

Siyasi açıdan oldukça hassas bu iki konuda dahi Avrupalılaştırma’nın etkisinin görülmesi bu dönemde AB’ye tam üyeliğin Türkiye için inandırıcılığının ne kadar fazla olduğunu göstermektedir. Bunun yanında, Avrupalılaştırma neticesinde Türkiye’de veto odaklarının güçsüzleştiği ve AB’ye katılımı destekleyen resmi kurumların dış politikanın yönlendirilmesinde daha etkili hale geldiği anlamına gelmektedir. Ayrıca, TDP’de işbirlikçi bir kültürün ortaya çıkmaya başladığının da önemli bir göstergesidir. Buna ilaveten, AB’ye tam üyelik beklentisinin inandırıcılığının artması Türkiye’nin böyle bir beklenti söz konusu olmadan Ege sorununun ve Kıbrıs meselesinin çözümüne girişmesi halinde karşılaşılabileceği maliyetleri azaltmıştır. Diğer bir deyişle, Türkiye, Ege sorunu ve Kıbrıs meselesinin çözümüne yönelik ülke içi muhalefete karşı duruşunu gerekçelendirmek için AB’ye tam üyelik hedefini kullanmıştır.

<sup>20</sup> Ancak AB, katılımdan önce adanın yeniden birleşmesini tercih ettiğini Aralık 2002 Kopenhag Zirvesi’nde yeniden ifade etmiştir (Avrupa Konseyi, 2002: Par. 10).

<sup>21</sup> Bununla birlikte, Türkiye Temmuz 2005’te yayınladığı bir Deklarasyon’da Gümrük Birliği’nin Kıbrıs’a uygulanmasının Kıbrıs Cumhuriyeti’ni tanımak anlamına gelmediğini ifade etmiştir (Dışişleri Bakanlığı, 2005: Par. 4). AB de Eylül 2005’te yayınladığı bir karşı Deklarasyon’da Türkiye’nin AB’ye katılmadan önce tüm Üye Devletler’i tanıması gerektiğini belirtmiştir (AB Bakanlar Konseyi, 2005: Par. 5). Bu çerçevede, AB, 2006’da Türkiye’nin durumunu gözden geçirmeye karar vermiştir. Aralık 2006’da yapılan değerlendirme sonucunda AB Bakanlar Konseyi Türkiye, Gümrük Birliği’ni yeni Üye Devletler’e tamamen uygulayana kadar sekiz başlıkta müzakereleri durdurmaya ve açılan diğer başlıkları kapatmamaya karar vermiştir.

#### 4. 2005 Sonrası Dönemde Türkiye-AB İlişkilerinin Türkiye’de Dış Politikanın Avrupalılaşma’sı Sürecine Etkisi

Türkiye’nin 2004 yılında Annan Planı’nı desteklemesi ve AB ile arasındaki Gümrük Birliği’ni Kıbrıs dâhil yeni Üye Devletler’e uygulamaya karar vermesi, 2002 yılında Ege sorununun çözümüne yönelik olarak Yunanistan ile istikşafi temaslara başlaması ve Kopenhag siyasi kriterine yeterince uyum sağladığına Aralık 2004 Brüksel Zirvesi’nde AB tarafından karar verilmesi sonucunda Türkiye için katılım müzakereleri 3 Ekim 2005’te başlamıştır<sup>22</sup>. Katılım müzakerelerinin başlaması normal şartlarda Türkiye açısından tam üyelik hedefinin inandırıcılığını artıracak bir gelişmedir.

Bununla birlikte, Türkiye’nin Avrupalılaşma’sı süreci katılım müzakerelerinin başlamasının ardından yavaşlamıştır. Öyle ki bu döneme “durağan Avrupalılaşma” dönemi dahi denmektedir (Balkır ve Soyaltın, 2010: 42). Bu yavaşlamanın en önemli nedeni tam üyelik hedefinin Türkiye için katılım müzakerelerinin başlamasının ardından inandırıcılığını yitirmesidir.

Tam üyelik hedefinin inandırıcılığının Türkiye’nin Avrupalılaşma’sı sürecini bu denli etkilemesi Türkiye’nin AB kural ve normları ile yeterince sosyalleşmemesi ve dolayısıyla bu kural ve normları içselleştirmemesi ile ilgilidir. Diğer bir deyişle, Türkiye’nin Avrupalılaşma’sı süreci temel olarak AB’nin koşulluluk stratejisi aracılığıyla şekillendiğinden tam üyelik beklentisinin inandırıcılığı süreci etkileyen önemli bir unsur haline gelmektedir.

Türkiye açısından tam üyelik beklentisinin daha az inandırıcı bir hedef haline gelmesinin bazı sebepleri vardır. Öncelikle, Avusturya, Fransa, Hollanda ve Danimarka gibi Üye Devletler’in, Türkiye’nin AB’ye katılımına karşı çıkmaları ve ülkenin Avrupalı kimliğini sorgulamaları Türkiye’nin tam üyelik beklentisini olumsuz etkilemiştir (Müftüler-Baç, 2008: 67; Sedelmeier, 2010: 424). Nitekim Merkez ve Doğu Avrupa Ülkeleri (MDAÜ), Malta, Kıbrıs ve Batı Balkanların AB’ye katılım süreci bu ülkelerin Avrupalılığına atıfta bulunularak haklı

<sup>22</sup> Müzakerelerin başlamasına yönelik olarak 12-13 Aralık 2002 tarihlerinde gerçekleştirilen Kopenhag Zirvesinin Başkanlık Sonuç Belgesi’nde şu ifadeye yer verilmiştir “AB, Türkiye’yi reform sürecini enerjik bir şekilde sürdürmeye teşvik eder. AB, Aralık 2004’te AB Komisyonu’nun rapor ve tavsiyesine dayanarak Türkiye’nin Kopenhag siyasi kriterini yerine getirdiğine karar verdiği takdirde, Türkiye’yle katılım müzakerelerini gecikmeksizin başlatacaktır” (Avrupa Konseyi, 2002: Par. 19). Sonuç Belgesi’nde bu ifadeye yer verilmesi Türkiye’nin tam üyelik beklentisini artırmış ve Türkiye’yi reformları devam ettirmeye teşvik etmiştir. 16-17 Aralık 2004 tarihinde gerçekleştirilen Brüksel Zirvesi’nde de AB, Türkiye ile katılım müzakerelerinin 3 Ekim 2005 tarihinde başlamasına karar vermiştir (Avrupa Konseyi, 2004: Par. 22).

gösterilirken Türkiye için tam tersi bir durum söz konusu olmuştur (Nas, 2012: 25). Buna ilaveten, AB kamuoyu da aynı dönemde Türkiye'nin üyeliğine ülkenin kültürel ve dini farklılıklarını gerekçe göstererek gittikçe karşı çıkmaya başlamıştır (Özer, 2012: 60). Bu sebeplerden, tam üyelik kadar hak sağlamayan ancak ortaklıktan daha avantajlı gibi görünen imtiyazlı ortaklık Türkiye'nin AB'ye katılımına bir alternatif olarak gündeme gelmiştir.

Bunun yanında, Kıbrıs'ın Mayıs 2004'te ada yeniden birleşmeden Birlik'e katılması ve AB'nin Türkiye'nin Gümrük Birliği'ni Kıbrıs'a tamamen uygulamadığı gerekçesiyle katılım müzakerelerini 2006 yılında sekiz müzakere başlığında askıya alması tam üyelik hedefini Türkiye açısından daha az inandırıcı bir seçenek haline getirmiştir (Dinan, 2010: 490). Son olarak, 2005 tarihli Müzakere Çerçeve Belgesinin Türkiye'ye dair ikircikli dili de ülkenin Avrupalılaşma'sı sürecini olumsuz etkilemiştir (Özer, 2012: 60). Nitekim ilgili Belge'de Türkiye ile ilgili şu ifadeler yer verilmiştir:

Bu müzakereler açık uçlu bir süreç olduğundan sonucu önceden öngörülemez. Birlik'in hazmetme kapasitesi dahil Kopenhag Kriterleri dikkate alındığında Türkiye'nin üyelikten kaynaklanan tüm yükümlülükleri tamamen üstlenemeyeceği sonucuna varılırsa Türkiye Avrupa yapılarına mümkün olan en sıkı bağlarla bağlanacaktır (AB Bakanlar Konseyi, 2005a: Par. 9).

Yukarıdaki Paragrafta Türkiye'nin Avrupa yapılarına mümkün olan en sıkı bağlarla bağlanmasına ve Birlik'in hazmetme kapasitesine atıfta bulunulması Türkiye için getirilen imtiyazlı ortaklık önerilerini hatırlatmaktadır. Bu da Türkiye'nin Avrupalılaşma sürecini yavaşlatan nedenlerden biridir. Dolayısıyla, Türkiye'nin ODGP'ye uyumu katılım müzakerelerinin başlamasından sonraki dönemde azalmıştır. Örneğin, 2007 yılında Türkiye'nin ODGP alanındaki AB deklarasyonlarına ve Konsey kararlarına uyum oranı %98 iken bu oran 2011 yılında %48 olmuştur (Avrupa Komisyonu, 2007: 74; 2011: 106).

### **Sonuç**

Avrupalılaşma her zaman tek yönlü ve ileriye dönük bir süreç değildir. Özellikle, AB kural ve normlarının içselleştirilmediği ve çoğu kez rasyonel çıkarıcı bir yaklaşımla kabul edildiği Aday Devletler'de Avrupalılaşma sürecinin duraksaması çok daha muhtemeldir. Çünkü Avrupalılaşma'nın maliyetlerinin beklenen faydalarını aşması Aday Devletler'i Avrupalılaşma sürecini sürdürmeye teşvik etmemeye başlamaktadır.

Avrupalılaşma’nın maliyetlerinin artmasının en önemli nedenlerinden biri de tam üyelik hedefinin Aday Devletler açısından inandırıcılığını yitirmesidir. Aday Devletler, katılım sürecinde politik ve kurumsal yapılarını AB’nin politik ve kurumsal yapıları ile uyumlaştırmalarına rağmen tam üyelik hedefine ulaşamayacakları kanaatine vardıklarında Avrupalılaşma sürecini devam ettirme iradesini göstermemektedir. Yani, bir hedef olarak tam üyelik inandırıcılığını koruduğu sürece Avrupalılaşma devam etmektedir.

Bu makalenin amacı da Türkiye’de dış politikanın Avrupalılaşma’sını, Avrupalılaşma sürecinin ivme kazandığı ve yavaşladığı iki ayrı dönem üzerinden inceleyerek tam üyelik hedefinin inandırıcılığının Avrupalılaşma sürecinin gidişatını ve hızını etkileme kabiliyetini ortaya koymak olmuştur. Bu çerçevede, Aralık 1999 Helsinki Zirvesi’nde adaylığının resmen ilan edilmesinden sonra Türkiye açısından tam üyelik hedefinin inandırıcılığının arttığı ve dolayısıyla Avrupalılaşma sürecinin hız kazandığı sonucuna varılmıştır. Bu durum ise Türkiye’nin Avrupalılaşma’ya rasyonel çıkarıcı bir şekilde yaklaşmasına ve AB’nin koşulluluk stratejisinin Türkiye’nin Avrupalılaşmasındaki başat rolüne bağlanmıştır. Bunun bir sonucu olarak, tam üyelik hedefinin inandırıcılığını yitirdiği 2005 sonrası dönemde Avrupalılaşma süreci yavaşlamıştır.

Tam üyelik hedefinin Türkiye açısından inandırıcılığını koruduğu dönemde AB’nin kural ve normlarına uyum sağlamanın maliyetleri göz ardı edilmiştir çünkü Avrupalılaşma’nın beklenen faydaları daha yüksektir. Diğer bir deyişle, Türkiye, AB’nin katılım için öne sürdüğü birtakım şartları karşılamak için bazı maliyetleri üstlenmek zorunda kalmıştır. Bu durum özellikle Avrupalılaşma Türkiye’nin iç ve dış politikasındaki hassas konulara nüfuz ettiğinde ortaya çıkmıştır.

Tam üyelik hedefinin inandırıcılığını daha fazla kaybetmesi Türkiye’nin AB’ye yabancılaşmasına ve hatta AB’nin taleplerinin meşruiyetini sorgulamasına neden olabilir. Oysa ki AB’ye tam üyelik hedefinin Türkiye’nin demokratikleşmesi için çok önemli bir itici güç olduğu unutulmamalıdır. Bu yüzden, Türkiye ile AB arasındaki güvenin yeniden tesis edilmesi ve Türkiye’nin Avrupalılaşma’sı sürecine tekrardan hız kazandırılması gerekmektedir.

**Kaynakça:**

- Aggestam, L., (2004), "Role Identity and the Europeanization of Foreign Policy: A Political-Cultural Approach" Ben Tonra ve Thomas Christiansen (der.) *Rethinking European Union Foreign Policy* içinde. Manchester ve New York: Manchester University Press, ss.81-98
- Aksu, F., (2004), "Ege ve Kıbrıs Sorunlarının Çözümünde Avrupa Birliği'nin Tutumu", *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 2(3), ss. 103-132
- Aybet, G., (2009), "Fault Lines or Integration: The EU Impact on Greek-Turkish Relations", Othon Anastasakis, Kalypso Nicolaidis ve Kerem Öktem (der.) *In the Long Shadow of Europe: Greeks and Turks in the Era of Postnationalism* içinde. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, ss. 145-166
- Aydın, M. & Açıkmeşe S. A., (2007), "Europeanization through EU conditionality: understanding the new era in Turkish Foreign Policy", *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 9(3), ss. 263-274
- Aydın-Düzgit, S. & Keyman E. F., (2004), "European Integration and the Transformation of Turkish Democracy", *Centre for European Policy Studies*, EU-Turkey Working Papers, 2, August
- Balkır, C. & Soyaltın D., (2010), "The Limits to Europeanization: Analyzing Domestic Change in Turkey", Çiğdem Nas ve Rana İzci (der.) *Changing Europe and Turkey: Current Debates* içinde. İstanbul: Punto Printing House, ss. 29-58
- Börzel, T. A., (1999), "Towards Convergence in Europe? Institutional Adaptation to Europeanisation in Germany and Spain", *Journal of Common Market Studies* 37(4), ss. 573-596
- Börzel, T. A. & Risse T., (2003), "Conceptualizing Domestic Impact of Europe", Kevin, Featherstone ve Claudio, M. Radaelli (der.) *The Politics of Europeanization* içinde. Oxford: Oxford University Press, ss. 57-80
- Bulmer, S., (2008), "Theorizing Europeanization", Maarten P. Vink ve Paolo Graziano (der.) *Europeanization: New Research Agendas* içinde. Hampshire ve New York: Palgrave Macmillan, ss. 46-58
- Cebeci, M. & Aaltola M., (2011), "Transatlantic Foreign Policy Research Communities: A Debate on US and European Approaches in Scholarship", Münevver Cebeci (der.) *Issues in EU and US Foreign Policy* içinde. Plymouth: Lexington Books, ss. 13-44
- Checkel, J., (1998), "The Constructivist Turn in International Relations Theory", *World Politics*, 50(2), ss. 324-348
- Checkel, J., (2005), "International Institutions and Socialization in Europe: Introduction and Framework", *International Organization*, 59(4), ss. 801-826
- Council of the European Union (2005) *Declaration by the European Community and Its Member States*, 12541/05 (Presse 243), [Online]

- [http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms\\_data/docs/pressdata/en/misc/86300.pdf](http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/misc/86300.pdf)  
[erişim tarihi: 10 Eylül 2013]
- Council of the European Union (2005a) *Negotiating Framework Document*, 3 October 2005, [Online] [http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/turkey/st20002\\_05\\_tr\\_framedoc\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/turkey/st20002_05_tr_framedoc_en.pdf) [erişim tarihi: 10 Eylül 2013]
- Diez, T., (2002), "Last Exit to Paradise? The European Union, the Cyprus Conflict and the Problematic Catalytic Effect", Thomas Diez (der.) *The European Union and the Cyprus Conflict: Modern Conflict, Postmodern Union* içinde. Manchester ve New York: Manchester University Press, ss. 139-162
- Dinan, D., (2010), *Ever Closer Union: An Introduction to European Integration*, 4<sup>th</sup> Edition, Hampshire ve New York: Palgrave Macmillan
- Economides, S., (2005), "The Europeanization of Greek Foreign Policy", *West European Politics*, 28(2), ss. 471-491
- Emerson, M. & Tocci N., (2004), "Turkey as a Bridgehead and Spearhead: Integrating EU and Turkish Foreign Policy", *Centre for European Policy Studies*, EU-Turkey Working Papers, 1, August
- European Commission, (1989), *Commission Opinion on Turkey's Request for Accession to the Community*, SEC (89) 2290 final, [Online] <http://aei.pitt.edu/4475/1/4475.pdf> [erişim tarihi: 10 Eylül 2013]
- European Commission, (1997), *Agenda 2000: For a Stronger and Wider Union*, COM (97) 2000 final, [Online] [http://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/2\\_turkiye\\_ab\\_iliskileri/2\\_1\\_ortaklik\\_iliskileri/2\\_1\\_4\\_diger/gundem\\_2000\\_eng.pdf](http://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/2_turkiye_ab_iliskileri/2_1_ortaklik_iliskileri/2_1_4_diger/gundem_2000_eng.pdf) [erişim tarihi: 10 Eylül 2013]
- European Commission, (1998), *Regular Report on Turkey's Progress Towards Accession*, [Online] [http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key\\_documents/1998/turkey\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/1998/turkey_en.pdf) [erişim tarihi: 10 Eylül 2013]
- European Commission, (2001), *Regular Report on Turkey's Progress Towards Accession*, SEC (2001) 1756, [Online] [http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key\\_documents/2001/tu\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2001/tu_en.pdf) [erişim tarihi: 10 Eylül 2013]
- European Commission, (2003), *Regular Report on Turkey's Progress Towards Accession*, [Online] [http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key\\_documents/2003/rr\\_tk\\_final\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2003/rr_tk_final_en.pdf) [erişim tarihi: 10 Eylül 2013]
- European Commission, (2004), *Regular Report on Turkey's Progress Towards Accession*, SEC (2004) 1201 {COM(2004) 656 final}, [Online] [http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key\\_documents/2004/rr\\_tr\\_2004\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2004/rr_tr_2004_en.pdf) [erişim tarihi: 10 Eylül 2013]

- European Commission, (2005), *Regular Report on Turkey's Progress Towards Accession*, SEC (2005) 1426 {COM (2005) 566 final}, [Online] [http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key\\_documents/2005/package/sec\\_1426\\_final\\_progress\\_report\\_tr\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/enlargement/archives/pdf/key_documents/2005/package/sec_1426_final_progress_report_tr_en.pdf) [erişim tarihi: 10 Eylül 2013]
- European Commission, (2006), *Regular Report on Turkey's Progress Towards Accession*, SEC (2006) 1390 {COM (2006) 649 final}, [Online] [http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key\\_documents/2006/nov/tr\\_sec\\_1390\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2006/nov/tr_sec_1390_en.pdf) [erişim tarihi: 10 Eylül 2013]
- European Commission, (2007), *Regular Report on Turkey's Progress Towards Accession*, SEC (2007) 1436 {COM (2007) 663 final}, [Online] [http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key\\_documents/2007/nov/turkey\\_progress\\_reports\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2007/nov/turkey_progress_reports_en.pdf) [erişim tarihi: 10 Eylül 2013]
- European Commission, (2009), *Regular Report on Turkey's Progress Towards Accession*, SEC (2009) 1334 {COM (2009) 533 final}, [Online] [http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key\\_documents/2009/tr\\_rapport\\_2009\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2009/tr_rapport_2009_en.pdf) [erişim tarihi: 10 Eylül 2013]
- European Commission, (2010), *Regular Report on Turkey's Progress Towards Accession*, SEC (2010) 1327 {COM (2010) 660 final}, [Online] [http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key\\_documents/2010/package/tr\\_rapport\\_2010\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2010/package/tr_rapport_2010_en.pdf) [erişim tarihi: 10 Eylül 2013]
- European Commission, (2011), *Regular Report on Turkey's Progress Towards Accession*, SEC (2011) 1201 {COM (2011) 666 final}, [Online] [http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key\\_documents/2011/package/tr\\_rapport\\_2011\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/enlargement/pdf/key_documents/2011/package/tr_rapport_2011_en.pdf) [erişim tarihi: 10 Eylül 2013]
- European Council, (1997), *Presidency Conclusions*, 12-13 Aralık, [Online] [http://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/1\\_avrupa\\_birligi/1\\_4\\_zirveler\\_1985\\_sonrasi/1997\\_12\\_luksemburg\\_zirvesi\\_baskanlik\\_sonuc\\_bildirgesi\\_en.pdf](http://www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/1_avrupa_birligi/1_4_zirveler_1985_sonrasi/1997_12_luksemburg_zirvesi_baskanlik_sonuc_bildirgesi_en.pdf) [erişim tarihi: 10 Eylül 2013]
- European Council, (1999), *Presidency Conclusions*, 3-4 Haziran, [Online] [http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms\\_Data/docs/pressData/en/ec/kolnen.htm](http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/kolnen.htm) [erişim tarihi: 10 Eylül 2013]
- European Council, (2002), *Presidency Conclusions*, 12-13 Aralık, [Online] [http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms\\_Data/docs/pressData/en/ec/73842.pdf](http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/73842.pdf) [erişim tarihi: 10 Eylül 2013]
- European Council, (2004), *Presidency Conclusions*, 16-17 Aralık, [Online] [http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms\\_Data/docs/pressData/en/ec/83201.pdf](http://www.consilium.europa.eu/ueDocs/cms_Data/docs/pressData/en/ec/83201.pdf) [erişim tarihi: 10 Eylül 2013]
- Featherstone, K., (2003), "Introduction: In the Name of Europe", Kevin, Featherstone ve Claudio, M. Radaelli (der.) *The Politics of Europeanization* içinde. Oxford: Oxford University Press, ss. 1-26

- Gözen, R., (2006), "Türk Dış Politikasının Avrupa Birliği'ne Doğru Dönüşümü", *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 2(6), ss. 1-16
- Grabbe, H., (2003), "Europeanization Goes East: Power and Uncertainty in the EU Accession Process", Kevin, Featherstone ve Claudio, M. Radaelli (der.) *The Politics of Europeanization* içinde. Oxford: Oxford University Press, ss. 303-327
- Gross, E., (2009), *The Europeanization of National Foreign Policy: Continuity and Change in European Crisis Management*, Hampshire ve New York: Palgrave Macmillan
- Gündüz, A., (2001), "Greek-Turkish Disputes: How to Resolve Them?", Dimitris Keridis ve Dimitrios Triantaphyllou (der.) *Greek-Turkish Relations in the Era of Globalization* içinde. Dulles: Brassey's, Inc., ss. 81-101
- Hall, P. A. & Taylor C. R., (1996), "Political Science and the Three New Institutionalisms", *Political Studies*, 19(4), ss. 936-957
- Hill, C., (1998), "Convergence, Divergence and Dialectics: National Foreign Policies and the CFSP", Jan Zielonka (der.) *Paradoxes of European Foreign Policy* içinde. La Hay: Kluwer Law International, ss. 35-51
- Hill, C. & Wong R., (2011), "Introduction", Christopher Hill ve Reuben Wong (der.) *National and European Foreign Policies: Towards Europeanization* içinde. New York: Routledge, ss. 1-18
- Kazan, I., (2002), "Cyprus and the Eastern Mediterranean, Seen from Turkey", Thomas Diez (der.) *The European Union and the Cyprus Conflict: Modern Conflict, Postmodern Union* içinde. Manchester ve New York: Manchester University Press, ss. 50-62
- Keridis, D., (2001), "Domestic Developments and Foreign Policy: Greek Policy Toward Turkey", Dimitris Keridis ve Dimitrios Triantaphyllou (der.) *Greek-Turkish Relations in the Era of Globalization* içinde. Dulles: Brassey's, Inc., ss. 2-18
- Kotzias, N., (2009), "EU, Turkey and Greece: The Paradoxes of Convergence" Othon Anastasakis, Kalypso Nicolaidis ve Kerem Öktem (der.) *In the Long Shadow of Europe: Greeks and Turks in the Era of Postnationalism* içinde. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers, ss. 263-285
- Kut, Ş., (2001), "Türk Dış Politikasında Ege Sorunu", Faruk Sönmezoğlu (der.) *Türk Dış Politikasının Analizi* içinde. İstanbul: Der Yayınları, ss. 253-270
- Ladrech, R., (1994), "Europeanization of Domestic Politics and Institutions: the Case of France", *Journal of Common Market Studies*, 32(1), ss. 69-88
- Manners, I. & Whitman R. G., (2000), "Conclusion", Ian Manners ve Richard G. Whitman (der.) *The Foreign Policies of European Union Member States* içinde. Manchester ve New York: Manchester University Press, ss. 243-273
- March, J. G. & Olsen J. P., (1998), "The Institutional Dynamics of International Political Orders", *International Organization* 52 (4), ss. 943-969
- March, J. G. & Olsen J. P., (2004), "The Logic of Appropriateness", *Arena Working Papers*, WP 04/09, 1-28, [Online]

- [http://www.sv.uio.no/arena/english/research/publications/arenapublications/workingpaper/s/working-papers2004/wp04\\_9.pdf](http://www.sv.uio.no/arena/english/research/publications/arenapublications/workingpaper/s/working-papers2004/wp04_9.pdf) [erişim tarihi: 10 Eylül 2013]
- Milliyet (1997) Denge Bozulursa Türkiye Vurur [Online, 06 Ocak] <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/> [erişim tarihi: 10 Eylül 2013]
- Milliyet, (2000), Atina Cem'e Hazır [Online, 02 Şubat] <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/> [erişim tarihi: 10 Eylül 2013]
- Müftüler-Baç, M., (2008), "The European Union's Accession Negotiations with Turkey from a Foreign Policy Perspective", *European Integration*, 30(1), 63-78
- Nas, Ç., (2012), "Europeanization of Identity: The Case of the Rebuffed Candidate", Çiğdem Nas ve Yonca Özer (der.) *Turkey and the European Union: Processes of Europeanization* içinde. Aldershot: Ashgate, ss. 23-44
- Oğuzlu, T., (2008), "Middle Easternization of Turkey's Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West?", *Turkish Studies*, 9(1), ss. 3-20
- Olsen, J. P., (2002), "The Many Faces of Europeanization", *Journal of Common Market Studies*, 40(5), ss. 921-952
- Özcan, G., (2010), "The Changing Role of Turkey's Military in Foreign Policy Making", *UNISCI Discussion Papers*, 23(2), ss. 23-46
- Özer, Y., (2012), "The EU's Impact on Democratization in Turkey: Europeanization through Political Conditionality", Çiğdem Nas ve Yonca Özer (der.) *Turkey and the European Union: Processes of Europeanization* içinde. Aldershot: Ashgate, ss. 45-68
- Radaelli, C. M., (2003), "The Europeanization of Public Policy", Kevin Featherstone ve Claudio M. Radaelli (der.) *The Politics of Europeanization* içinde. Oxford: Oxford University Press, ss. 27-56
- Schimmelfennig, F. & Sedelmeier U., (2004), "Governance by Conditionality: EU Rule Transfer to the Candidate Countries of Central and Eastern Europe", *Journal of European Public Policy*, 40(4), ss. 661-679
- Schimmelfennig, F. & Sedelmeier U., (2005), "Introduction: Conceptualizing the Europeanization of Central and Eastern Europe", Frank, Schimmelfennig ve Ulrich, Sedelmeier, (der.) *The Europeanization of Central and Eastern Europe* içinde. Ithaca ve London: Cornell University Press, ss. 1-28
- Sedelmeier, U., (2010), "Enlargement: From Rules for Accession to a Policy Towards Europe", Helen, Wallace, Mark A. Pollack ve Alasdair R. Young (der.) *Policy-Making in the European Union* içinde. Oxford: Oxford University Press, ss. 401-429
- Sedelmeier, U., (2011), "Europeanization in New Member and Candidate States", *Living Reviews in European Governance*, 6(1), [Online] <http://europeangovernance.livingreviews.org/Articles/lreg-2011-1/> [erişim tarihi: 10 Eylül 2013]
- Smith, M., (2000), "Conforming to Europe: the Domestic Impact of EU Foreign Policy Cooperation", *Journal of European Public Policy*, 7(4), ss. 613-631

- Terzi, Ö., (2005), "Europeanization of Foreign Policy and Candidate Countries: A Comparative Study of Greek and Turkish Cases", *Politique européenne*, 17(3), ss. 113-136
- Terzi, Ö., (2010), *The Influence of the European Union on Turkish Foreign Policy*, Aldershot: Ashgate
- Toluner, S., (2000), "Some Reflections on the Interrelation of the Aegean Sea Disputes", Bayram Öztürk (der.) *The Aegean Sea 2000: Proceedings of the International Symposium on the Aegean Sea* içinde. İstanbul: Turkish Marine Research Foundation, ss. 121-138
- Tsakonas, P. J., (2001), "Post-Cold War Security Dilemmas: Greece in Search of the Right Balancing Recipe", Christodoulos K. Yiallourides ve Panayotis J. Tsakonas (der.) *Greece and Turkey After the End of the Cold War* içinde. New York ve Athens: Aristide D. Caratzas, ss. 145-166
- Tsarouhas, D., (2009), "The Political Economy of Greek-Turkish Relations", *Southeast European and Black Sea Studies*, 9(1-2), ss. 39-57
- Türkiye Dışişleri Bakanlığı, (2005), *Declaration by Turkey on Cyprus*, 29 July 2005 [Online] [http://www.mfa.gov.tr/declaration-by-turkey-on-cyprus\\_-29-july-2005.en.mfa](http://www.mfa.gov.tr/declaration-by-turkey-on-cyprus_-29-july-2005.en.mfa) [erişim tarihi: 10 Eylül 2013]
- Wong, R., (2005), "The Europeanization of Foreign Policy", Christopher Hill ve Michael Smith (der.) *International Relations and the European Union* içinde. Oxford: Oxford University Press, ss. 134-153
- Yunanistan Dışişleri Bakanlığı, (2010), *Joint Communiqué between the Government of the Hellenic Republic and the Government of the Republic of Turkey*, 15 May 2010, [Online] <http://www.mfa.gr/en/issues-of-greek-turkish-relations/relevant-documents/joint-communicue-between-the-government-of-the-hellenic-republic-and-the-government-of-the-republic-of-turkey.html> [erişim tarihi: 10 Eylül 2013]
- Zucconi, M., (2009), "The Impact of the EU Connection on Turkey's Domestic and Foreign Policy", *Turkish Studies*, 10(1), ss. 25-36